

Församlingssyn och gudstjänstliv i nutida romerskt-katolskt perspektiv

---

ANDERS PILTZ

Den romersk-katolska kyrkan har, mer än något annat kristet samfund, en klart definierad lära, dokumenterad utförligt och detaljerat i läroämnetens officiella texter. Det är följaktligen inte svårt att finna officiella uttalanden och lärotexter som behandlar snart sagt alla aspekter av det kristna livet – om inte själva mängden av texter är en svårighet. Alla dokument har naturligtvis inte samma auktoritativa tyngd. Viktigast är kyrkomötenas beslut och påvliga uttalanden. När det gäller gudstjänsten finns ytterligare en källa, den tydligaste: gudstjänstens böner, som både återspeglar, uttrycker och undervisar i kyrkans tro, enligt principen *lex orandi lex credendi* – den lag som gäller för liturgin är den som gäller för tron, och omvänt. Gudstjänstens böner och sångskatt är därför bekännelsesdokument, lika väl som konciliodekret och katekeser.

En mängd texter som belyser temat församlingssyn och gudstjänstliv föreligger. Denna uppsats är ett anspråkslöst försök att sammanfatta detta ämne utifrån officiella lärodokument och gudstjänstböcker från och med Andra Vatikankonciliet (1962–65).¹ Översikten avslutas med några personliga tankar utifrån svenskt katolskt perspektiv och mot bakgrunden av en viss erfarenhet av församlingsgudstjänst, förkunnelse och liturgisk gestaltning i den miljön.

När det gäller begreppet *församlingssyn* måste man inleda med några terminologiska preciseringar. Svenskans »församling» heter på latin vanligtvis *paroecia*. Men ville man undersöka den katolska »församlingssynen» genom att leta efter texter där ordet *paroecia* och dess modernspråkliga motsvarigheter (*parish*, *paroisse*, etc.) nämns, då skulle undersökningen bli missvisande och inskränkt. En präst i Sverige kan mycket väl hälsa sin församling med orden »Kära församling!» Något liknande är knappast möjligt på till exempel engelska eller franska (»Dear parish» eller »Chère paroisse» vore absurda

hälsningar i gudstjänstens sammanhang.) Detta faktum blottlägger ett terminologiskt problem som först måste klarläggas.

Då vi på svenska talar om »församlingssyn» avses både synen på och uppfattningen av det som latinet uttrycker med *paroecia*, församlingen i dess kyrkorättsliga aspekt, och det som Nya testamentet kallar *ekklesia* eller *koinonia* (motsvarande latinets *ecclesia* och *communio*), dvs. gemenskapen av troende kristna både i hela världen och lokalt, på en viss ort. När den lokala gemenskapen är faktiskt samlad i ett och samma rum för att lyssna till Guds ord och fira eukaristin, då har en lokal *ekklesia/ecclesia* konstituerats till en *synaxis/congregatio*. Här kommer begreppet »församling» att behandlas både i betydelsen *paroecia*, lokalförsamlingen som kyrkorättsligt begrepp, och i betydelsen »den till gudstjänst församlade kristna menigheten», *congregatio fidelium*. (Tyskans *Gemeinde* återspeglar bättre i ett enda ord dessa olika aspekter av kyrkan.)²

Liturgikonstitutionen *Sacrosanctum Concilium*

Det andra Vatikanconciliet har kallats den viktigaste kyrkohistoriska händelsen under 1900-talet. Detta kyrkomöte påverkade snart sagt alla aspekter av det kristna livet, inte bara inom den romersk-katolska kyrkan själv. Dess stadganden om liturgins förnyelse har haft påtagliga verkningar också i andra delar av den västerländska kristenheten – inte minst inom Svenska kyrkan, något som man lätt kan övertyga sig om när man jämför sättet att gestalta låt oss säga högmässa med nattvard år 1950 och idag. Gudstjänstens rituella och verbala gestaltning har verkligen genomgått en revolution, inte bara inom högkyrkligheten, som redan på 1930-talet uppställde den liturgiska reformen som en huvudpunkt på sin agenda.

Konciliets viktigaste dokument när det gäller gudstjänsten är konstitutionen *Sacrosanctum Concilium* (så kallad efter begynnelseorden) om den heliga liturgin, antagen 4 december 1963. Denna text hade förberetts genom den pastoralliturgiska rörelsen under hela 1900-talet och fick sin officiella sanktion i påven Pius XII:s encyklika *Mediator Dei* från 1947. Men i sin reflexion över den kristna kultens teologi saknade den egentliga föregångare i form av tidigare konciliebeslut. Texten innehåller principiella resonemang som gäller all kristen gudstjänst. Den innehåller dessutom en rad reformer som endast avser den latinska riten.³

En kort referat av texten är därför på sin plats beträffande de partier som direkt påverkar församlingens gudstjänst.

Gud sände sin Son för att alla människor skulle nås av räddningen. Kristi mänskliga natur var redskapet för frälsningen. Mänsklighetens räddning är samtidigt Guds förhärligande, och den genomfördes genom Kristi påskmysterium: hans lidande, död och uppståndelse. På korset föddes kyrkan ur Kristi öppnade sida.

Liksom Kristus var sänd av Fadern, så sände Kristus apostlarna att förkunna evangeliet för hela skapelsen: att vi har räddats undan satan och död och förflyttats till Faderns rike. Det apostlarna *förkunnade* med ord skulle de också *utföra* i eukaristin och de övriga sakramenten. Genom dopet infogas en människa i Kristi hemlighet och dör, begravs och uppstår med honom. Hon får barnaskapets Ande och ett personligt förhållande till Fadern. I trohet mot apostlarnas undervisning, brödsbrytelsen och bönera fortsätter kyrkan genom tiderna och över världen att förkunna påskens mysterium i skriftläsning, predikan och eukaristisk tacksägelse och måltid.

Kristi närvaro manifesteras på fem sätt i den synliga kyrkan: i den vigde prästen som handlar *in persona Christi*, i de eukaristiska gestalterna (bröd och vin), i de övriga sakramenten (när någon döper är det Kristus själv som döper), i gudsordet som proklameras i gudstjänsten genom läsning och predikan, samt i kyrkans bön och sång. Genom allt detta blir Gud förhärligad och människan helgad. Kristus förenas med kyrkan, sin Brud, som åkallar honom som Herre och ger Fadern den rätta tillbedjan i ande och sanning.

Liturgin är därför utövandet av Kristi översteprästerliga ämbete. I synliga tecken både symboliseras och förverkligas reellt människans helgelse. Kristus och hans Kropp, kyrkan, frambär i förening med varandra gudstjänsten till Fadern.

I den jordiska gudstjänsten ges en försmak av den himmelska liturgin, som frambärs av änglar och helgon. Himlen öppnas på jorden, i väntan på att Herren kommer åter. Liturgin är alltså ett föregripande. Men liturgin är ingalunda kyrkans enda verksamhet. Innan man kan nalkas gudstjänsten måste man beredas för den genom tro och omvändelse. Härav nödvändigheten av mission och predikan. Från liturgin utgår den diakonala verksamheten och får sin kraft. Således är liturgin höjdpunkten i kyrkans verksamhet. Tillbaka till liturgin syftar dock hela denna övriga verksamhet.

Tillbedjan är således utgångspunkt och mål för kyrkans vara och verk i världen.

Liturgin består av oföränderliga delar av gudomlig instiftelse, vilka inte får manipuleras eller instrumentaliseras. Men den består även av tidsbundna former och kulturellt betingade uttryck, som kan och bör ändras efter tidens gång och växlande krav. Liturgireformen syftar till att ordna texter och gudstjänsthandlingar så att den heliga symboliken blir genomskinligare och mer äkta och till att därigenom underlätta folkets aktiva delaktighet i de heliga handlingarna. I detta syfte stadgade konciliet att ingen privatperson på eget bevåg får ingripa i gudstjänstordningarna genom ändringar, tillägg eller strykningar. Kompetent instans är biskopen, när det gäller lokala förhållanden, i övrigt den Apostoliska stolen. Gudstjänsten är inget privat företag utan en handling av kyrkan som är »enhetens sakrament» och definieras som »Guds folk samlat och ordnat under biskoparna», ett uttryck lånat från Cyprianus.

I den romerska mässan ska därför var och en göra allt det och endast det som tillkommer vederbörande (det vill säga: lekmännen ska inte klerikaliseras, prästerna inte laiceras). För att underlätta folkets aktiva deltagande ska acklamationer, liturgiska svar, psaltaromkväden, antifoner och psalmsång samt lämpliga gester införas. Även »den heliga tystnaden» har sin givna plats i liturgin.

Gudstjänsthandlingarna ska utmärkas av »sublim enkelhet» (*nobilis simplicitas*), vara korta, uttrycksfulla och undvika onödiga upprepningar. De ska vara begripliga inom respektive kulturella kod och normalt inte behöva kommenteras och förklaras.

Det latinska språkets rangplats i den latinska riten fastslogs. Man medgav dock större utrymme för modersmålen. (En synnerligen viktig aspekt var att den romerska riten firades på latin, ett språk som endast en elit förstod. Utvecklingen gick senare sin egen väg. Det är på mycket få ställen man numera kan höra en katolsk gudstjänst firas helt eller delvis på latin.)

Så långt liturgikonstitutionen.⁴

Konstitutionens genomförande

Sedermera genomfördes liturgireformen genom ett nytt altarmissale⁵ och en ny, fullkomligt omarbetad läsordning för mässan.⁶ (Övriga reformer lämnas i detta sammanhang därhän.)

Tre årgångar bibelläsningar infördes i söndagsmässan (GT, epistelperikop, evangelium). I vardagsmässan följer man en tvåårig cykel, där evangelierna dock är gemensamma för båda årgångarna. Predikan skall utgå »från den heliga texten» (något som även kan inkludera texterna i mässordningen, t ex Gloria; se nedan). Predikan får aldrig bortfalla på sön- och helgdagar utan mycket allvarliga skäl. Kyrkans allmänna förbön (*oratio fidelium*) återställdes efter att ha varit frånvarande sedan fornkyrkan. Koncelebration (det vill säga att flera präster tillsammans celebrerar mässan vid samma altare, ett bruk dittills endast praktiserat i prästvigningmässan) återinfördes, vilket också medförde att behovet av ett antal sidoaltaren i kyrkorna i stort sett bortföll.

Någon plikt att celebrera mässan dagligen föreligger inte (i motsats till förpliktelsen att be tidegården), även om prästerna uppmuntras att göra så.⁷ Celebranten får inte utan tvingande skäl fira mässan utan att åtminstone en annan person är närvarande och deltar i de liturgiska svaren.⁸ Prästen får inte heller utan pastorala skäl fira mässan mer än en gång om dagen (med undantag av juldagen och Alla själars dag, 2 november, då tre mässor är tillåtna).⁹

Ett antal valmöjligheter infördes. Beslutet tillämpades i senare liturgisk lagstiftning så att man kan välja att t ex fira ett helgon på en viss plats utan att det måste ske överallt (så kallade fakultativa minnesdagar). Sålunda kan man i Sverige välja att fira Nikolaus Hermansson (död 1391) den 4 februari, Anna (Ingegerd) av Novgorod den 9 februari eller Elisabeth Hesselblad den 4 juni, men man är inte förpliktad att göra det; man kan i stället välja vardagens mässformulär. Firar man helgonet kan man i mässan läsa de speciella perikoper som är avsedda just för detta helgon, eller man kan välja att fortsätta de löpande läsningarna ur bibeln enligt principen *lectio continua* från vardagsserien, allt beroende på församlingens behov och/eller predikantens utformning av förkunnelsen.

Liturgikonstitutionen öppnade portarna till ett omfattande bruk av bibeln. Den bibliska renässansen är ett av de mest påfallande dragen i den liturgiska reformen. Efter att ha haft en tillbakaträngd roll i kyrkfolkets

medvetande är nu bibeln i hög grad tillgänglig för den uppmärksamme kyrkbesökaren. En katolsk präst som dagligen firar mässa och tidegård blir med tiden tämligen förtrogen med bibeln och konfronteras under loppet av två år med alla väsentligare texter i Gamla och Nya testamentet – i synnerhet Psaltaren, som går igenom varje månad.

Församlingen

Vad är då en kristen församling? I dess kyrkorättsliga aspekt definierar den kanoniska lagen begreppet så: »En församling (*paroecia*) är en bestämd gemenskap av kristna, upprättad som en bestående enhet i en partikulär kyrka [*ecclesia particularis*, normalt ett biskopsstift]. Det pastoralansvaret anförtros åt en kyrkoherde (*parochus*), som under stiftsbiskopens överinseende är dess herde.»¹⁰

Kyrkoherdens uppgift är att förkunna Guds ord och att svara för en adekvat trosundervisning för alla åldrar. Han ska se till att eukaristifirandet blir mittpunkten i församlingslivet. Han ska erbjuda rikliga tillfällen till bikt. Han bör lära känna sina församlingsmedlemmar genom hembesök och ägna särskild omsorg åt ungdomen, de fattiga och de sjuka.¹¹

Församlingen, *paroecia*, säger *Katolska kyrkans katekes*,¹² är platsen där de troende kan samlas för att fira söndagseukaristin. Församlingen är skolan där det kristna folket lär sig att uttrycka sig liturgiskt och får undervisning om Kristus. Katekesen citerar Johannes Chrysostomos: »Be kan du göra hemma. Men där kan du inte be som du ber i kyrkan, där fäderna samlas i stort antal, där man enhälligt ropar till Gud ... Här finns något mer: endräkten, samstämmigheten, kärlekens sammanhållande band, prästernas böner.»¹³ Församlingen är en eukaristisk gemenskap och hjärtat i de kristna familjernas liv, platsen framför andra för barnens och föräldrarnas trosundervisning.¹⁴

Den katolska församlingssynen är som framgår centrerad kring biskopen. Denne anses som »hjordens överstepräst». Kyrkan manifesteras synligt och tydligast när biskopen firar liturgin i kretsen av sitt presbyterium och sitt folk. Eftersom biskopen inte kan göra detta själv och alltid och överallt och med hela sin hjord, måste han upprätta lokala gemenskaper, församlingar (*congregationes*), under en herde som verkar i hans namn. Dessa församlingar representerar hela den synliga kyrkan på jorden.¹⁵

Biskopen är, i kraft av att han mottagit vigningsämbetet i dess fullhet,

nådens förvaltare, framför allt i eukaristin, som han själv frambär eller låter frambära. Genom eukaristin lever och växer kyrkan. Kristi kyrka finns i alla legitimt upprättade, lokala gemenskaper (*congregationes*) som samlas kring sina herdar och som i Nya testamentet kallas kyrkor (*ecclesiae*). Dessa utgör det nya folket som Gud har kallat samman genom den helige Ande. Genom att Kristi evangelium förkunnas och Herrens måltids mysterium firas, samlas och stärks denna gemenskap.

Lokalförsamlingen är alltså en gemenskap kring ett altare, som är tecknet för den »mystiska kroppens» enhet i Kristus. Där blir Kristus närvarande, och hur liten och obetydlig menigheten än må tyckas, finns där den ena, heliga, katolska och apostoliska kyrkan. Delaktigheten i Kristi kropp och blod åstadkommer att de troende »förvandlas till det de tar emot», alltså till Kristi kropp.¹⁶

Biskopens centrala roll understryks kraftigt. Även de enskilda troendes kristenliv är på något sätt beroende av biskopen.¹⁷ Genom förkunnelsen, »ordets tjänst», förmedlar biskoparna Guds kraft, och genom sakramenten, vilkas egentliga förvaltare de är, blir de kristna helgade. Även när prästerna och diakonerna firar sakramenten är det i egentlig mening biskopen som låter dessa handlingar ske.

För att förvalta sitt ämbete måste en präst inte bara vara giltigt vigd av en katolsk biskop. Han måste (från och med diakonvigningen) vara »inkardinerad» i ett biskopsstift eller i en religiös orden under en superior, det vill säga: ingen får verka som präst utan att ha en legitim överordnad.¹⁸ För att utöva sina funktioner *in persona Christi*, på Kristi vägnar, som predikant och sakramentsförvaltare, i synnerhet som biktfader, måste han dessutom ha mottagit de så kallade fakulteterna, det skriftliga uppdraget att utföra dessa ting på biskopens uppdrag.¹⁹

Saken understryker ytterligare kyrkans episkopala författning. Biskopen är den personliga symbolen för kyrkans enhet inom ett stift. Han går i god för att de kristna inom hans område får så att säga den äkta varan, allt det som Kristus ville förmedla genom sin kyrka på jorden. Biskopen är som främste »förvaltare av Guds hemligheter» den som ansvarar för förvaltningen av dopets sakrament. Man citerar Ignatios av Antiochias ord: »Utan biskopen är det inte tillåtet att döpa».²⁰

Det är normalt att biskopen själv förrättar vuxendop, i synnerhet på påsk-

natten. Likaså har på många håll i världen det fornkyrkliga katekumenatet återupplivats. Den gudstjänstordning som gäller för »de vuxnas kristna initiation» förutsätter att biskopen förrättar inskrivningen i katekumenatet samt överlämnandet (*traditio*) av trosbekännelsen och Herrens bön.²¹

Biskopen är garanten för kontinuiteten med den universella kyrkan, eftersom han inte kan verka annat än i gemenskap med den romerske biskopen, Petri efterträdare. Han är också genom vigningssuccessionen tillbaka till apostlarna ett led i apostlakollegiet, som på detta sätt tänks fortleva genom tiden.²²

Församlingen är således inte bara en institution (*paroecia*) utan även ett dynamiskt skeende, en för-samling (*ekklesia, con-gregatio*). Den är upprättad genom en administrativ handling av biskopen. Samtidigt konstitueras den på nytt var gång den samlas till det som Nya testamentet kallar *ekklesia*, de troende som kommer samman för att begå Kristi mysterier.

I eukaristin blir församlingen vad den tar emot, Kristi kropp.²³

Gudstjänsten som epifani

Tanken är alltså följande: allt som kan sägas på ett teoretiskt plan om kyrkan blir synligt i liturgin. Gudstjänsten är den synliga manifestationen (en »epifani») av vad kyrkan är. Alla juridiska strukturer tjänar syftet att garantera att förutsättningarna ska finnas för att en *ekklesia* ska kunna samlas på varje ort.

Kyrkan är grundad av Kristus, som givit den en apostolisk struktur och vissa symbolhandlingar, som i det kyrkliga språkbruket kom att kallas sakrament. Till denna kyrka och dessa handlingar har han själv knutit sina löften. Även om de människor som fått den apostoliska uppgiften att fullfölja hans uppdrag på jorden är ofullkomliga, i vissa fall klandervärda människor, kan detta faktum inte rubba faktum att den lokala församlingens firande av Kristi mysterier (och därmed menas inte bara sakramenten utan även alla de innebörder som ligger i evangeliet) är något pålitligt, något objektivt, ett förmedlande av den nåd och frälsning som Gud vill skänka människan. Sakrament som förrättas med intentionen att »göra det kyrkan gör» är giltiga *ex opere operato*, »i kraft av att handlingen utförs», med andra ord i kraft av Kristi frälsningsgärning, inte i kraft av sakramentsförvaltarens personliga kvalifikationer (*ex opere operantis*). Sakramentens

reella frukt däremot är naturligtvis avhängig av mottagarens personliga disposition.²⁴

Även en torftig och slarvigt utförd liturgi bygger på Guds löften. Men det åligger liturgins aktörer att utforma gudstjänsten så att den blir ett så äkta, tydligt och genomskinligt tecken som möjligt på det osynliga skeendet: Guds framträdande i synlig gestalt, hans epifani, mötet mellan honom och människan, frälsningen som genombryter tiden och rummet och förverkligas här och nu.

Liturgi ska alltså vara epifani. Hela Kristusmysteriet genomgås under kyrkoårets lopp.

När kyrkan firar åminnelsen av återlösningens mysterier blir Herrens kraftgärningar och förtjänst närvarande: de blir möjliga att »ta på».²⁵ Kyrkoåret liknar således Jesu vandring på jorden: kyrkoåret »har en särskild sakramental verksam kraft. Det är Kristus själv som går fram på sin oändliga barmhärtighets väg i sina mysterier, eller i åminnelsen av helgonen, framför allt hans Moder. De kristna inte bara ihågkommer och mediterar över återlösningens mysterier. De rör vid dem, tar del i dem och lever genom dem».²⁶

Liturgin enligt katekesen

Andra delen av fyra i den katolska kyrkans världskatekes från 1992 bär rubriken »Firandet av det kristna mysteriet» och behandlar följaktligen liturgin.

Vad betyder liturgi? Ursprungligen »offentligt uppdrag på folkets vägnar eller en tjänst åt folket». I det kristna sammanhanget står ordet för det faktum att folket deltar i *opus Dei*, i Guds verk. Det är Kristus själv, vår frälsare och Överstepräst, som genom sin kyrkas liturgi, med kyrkan och genom kyrkan, fortsätter sitt verk att rädda världen. I Nya testamentet används ordet liturgi och betyder där inte bara kulten utan också förkunnelsen av evangeliet.²⁷

Liturgin är en enda lång välsignelsehandling. I kyrkans liturgi uppenbaras och förmedlas Guds välsignelse. Fadern förhärligas och tillbedes som urkällan till och slutmålet för alla skapelsens och frälsningens välsignelser. I Kristus-Ordet som blivit människa, som har dött och uppstått för vår skull, överhöljer han oss med sin välsignelse, och genom Kristus-Ordet utgjuter han i våra hjärtan den gåva som sammanfattar alla gåvor: den helige Ande.

Kristus, som sitter på Faderns högra sida och därifrån utgjuter helig Ande över sin jordiska kropp som är kyrkan, verkar i sina sakrament. Sakramenten är synliga tecken (ord och handlingar) som är möjliga att uppfatta av människan. De åstadkommer det som de betecknar, de är *signa efficacia*. Kristus förkunnade och föregrep under sitt jordeliv i ord och handling det påskmysterium som han genomförde när hans »stund» hade kommit.

Påskens händelser är enastående, därför att de har utspelats i det förflutna utan att tillhöra det förflutna, utan att vara passé.

Påskens mysterier har således bestående verkan, som en musikalisk klang som aldrig förklingar. Jesus dör, begravs, uppstår och sitter på Faderns högra sida. Detta är en verklig historisk händelse, men en unik händelse: alla andra händelser inträffar och fortsätter därefter in i förflutenheten. Kristi påsk kan inte höra till det förflutna, eftersom han med sin död förintat döden. Allt som Kristus är, allt han gjort och lidit, har del i Guds evighet och transcenderar alla tider och är närvarande nu. Korsets och uppståndelsens händelse är förblivande och drar allt till livet.²⁸

Den Uppståndne skänker apostlarna den helige Ande och ger dem fullmakten att helga. Apostlarna blir själva sakramentala tecken som hänvisar till Kristus, och de lämnar denna fullmakt vidare till sina efterföljare. Det är denna »apostoliska succession» som är grunden för kyrkans liturgiska liv och som förmedlas till nya tider och platser genom vigningens sakrament.²⁹

Den helige Ande uppfyller i liturgin det gamla förbundets förebilder. Gamla testamentet är en integrerad del i liturgin och kan inte ersättas av något annat. Kyrkans liturgi fullföljer det gamla förbundets gudstjänst och gör den till sin, främst genom läsningen av Gamla testamentet, genom psaltarbönen och genom åminnelsen av de händelser och institutioner i Gamla förbundet som funnit sin fullbordan i Kristushemligheten: löftena, förbunden, offren, exodus och påskhögtiden, riket och templet, exilen och återkomsten. Dessa »typer» läses på nytt i ljuset av Kristushemligheten: syndaflo den förebådar dopets bad, molnskyn och övergången över Röda havet likaså. Vattnet ur klippan var en »typ» för Kristi gåvor. Mannat förebådade eukaristin, det sanna brödet från himlen (Joh 6:32), etcetera.³⁰

I synnerhet under advents- och fastetiden och framför allt under påsknatten läser kyrkan dessa stora frälsningshistoriska händelser i liturgins »idag» och upplever dem på nytt. Det är förkunnelsens uppgift att peka på

dessa överensstämmelser. Den helige Ande låter dem som läser och lyssnar till Guds ord förstå detta sammanhang. Genom ord, handlingar och symboler, som tillsammans bildar gudstjänstens struktur, träder deltagarna i levande kontakt med Kristus, Faderns Ord och Ikon.

Ordets förkunnelse är därför mer än information och instruktion. Den kräver trons svar. Svaret är ett instämmande i och ett löfte att iaktta förbundet mellan Gud och hans folk.³¹ I ordgudstjänsten erinrar den helige Ande församlingen om det som Kristus gjort för oss (*anamnesis*). På detta sätt blir händelserna närvarande.

Predikan, som i de officiella dokumenten kallas *homilia*, utlägger under kyrkoårets lopp och utifrån den heliga texten »trons mysterier och normerna för det kristna livet». Påskens mysterium, som förkunnas i läsningar och i predikan, ställs inför församlingens ögon genom mässans offermåltid.

Predikan kan även utgå från »annan liturgisk text». Förkunnelsen bör vara frukten av predikantens personliga meditation. Predikan ska avpassas för församlingens behov, och den ska vara möjlig att uppfatta också av barn och olärda.

Predikan är obligatorisk på sön- och helgdagar och rekommenderas varmt i mässorna under advents-, faste- och påsktiden eller överhuvud när en mer talrik församling kommit tillstädes i mässan.³²

»Eftersom Guds folk kallas samman först och främst genom den levande Gudens ord, som man har rätt att vänta sig av prästerna, måste kyrkans tjänare hålla predikouppdraget högt i ära; det är ju en av deras främsta plikter att förkunna Guds evangelium för alla.»³³

Lekmän kan av biskopen ges uppdraget att predika offentligt i kyrkor och kapell, men homilian i egentlig mening, dvs. utläggningen av bibelläsningarna i mässan, är en uppgift reserverad för präster och diakoner.³⁴

Mysterienärvaro

Kristi påsk *firas*, den upprepas inte. Det är gudstjänsterna som upprepas. Var gång kyrkan firar gudstjänsten utgjuts Anden och gör den enda och unika händelsen, Kristi påsk, närvarande.³⁵

Tillsammans med anamnesen, åminnelsen av Guds frälsande gärningar i det förgångna, utför kyrkan också epiklesen, bönen om den helige Ande

över bröd och vin, så att de blir Kristi kropp och blod, och över mottagarna själva, så att de blir en levande offergåva framburen till Gud.

Anden åstadkommer och befäster vid varje gudstjänst gemenskapen, »kommunionen», bandet till Kristus och tillika bandet mellan de kristna. Kyrkan är sakramentet, den verksamma symbolen, för denna kommunion, som församlar alla Guds skingrade barn till ett (Joh 11:52). Anden åstadkommer alltså kommunionen med den heliga Treenigheten och kommunionen med de andra i Kristi kropp.³⁶

Vem är det som firar liturgin? Svaret är: *Christus totus*, Kristus i sin helhet, Kristus tillsammans med Kroppen, Kyrkan.

I Uppenbarelseboken framställs den himmelska liturgin i bildspråk: en tron och Någon som sitter på tronen, och intill står Lammets »liksom slaktat», den korsfäste och uppståndne Kristus, den ende Översteprästen i det sanna förbundet, som inte är gjort av människohand. Från Guds och Lammets tron utgår en flod med levande vatten, en bild för den helige Andes utgående. Otaliga skaror av änglar bildar en krans kring detta skeende. Hela skapelsen deltar (de fyra varelserna), Guds tjänare i Gamla och Nya förbundet (de tjugofyra äldste), hela Guds folk (de fyrtiofyra tusen), i synnerhet martyrerna som dödats för Guds ords skull, och Guds Moder, Kvinnan, Lammets Brud, och slutligen den stora skaran som ingen kan räkna från alla folk och stammar och länder och språk.

Den jordiska gudstjänsten stämmer in i denna himmelska liturgi. Hela gemenskapen (*communitas*) firar den. Gemenskapen består av medlemmarna i det allmänna prästadömet (*sacerdotium commune*), som blivit vigda genom dopet och Andens smörjelse till en helig byggnad och ett heligt prästerskap.

Men alla lemmarna har inte samma uppgift (Rom 12:4). Några har kallats att genom vinningens sakrament handla *in persona Christi Capitis*, på Kristus Huvudets vägnar och till de andras tjänst. Prästen vigs såsom till en ikon (*velut »icon»*) av Kristus-Prästen. Andra har fått uppgifter som inte ges genom särskild vinning. Också ministranter, lektorer, kommentatorer och sångare utför en verklig liturgisk tjänst (*ministerium liturgicum*). Hela församlingen är »liturg», var och en efter sin särskilda uppgift i Andens enhet.³⁷

Liturgin, kommunikativa tecken hämtade ur skapelsen

Som social varelse måste människan använda tecken och koder för att kommunicera med andra i gester, handlingar och ord. Detsamma gäller kommunikationen med Gud. Gud talar ju till människan genom den synliga skapelsen. Den materiella världen ligger framför människan för att vara ett budskap från Gud till människan, som däri ska upptäcka spåren av Skaparen. Ljus och mörker, vind och eld, vatten och jord, träd och frukter talar om Gud och är tecken för hans storhet och närhet.

Dessa skapade realiteter kan bli platsen där Guds handlande blir tydligt: han helgar människan. Likaså förtydligas människans handlande: hon tillber Gud sin Skapare.

Detsamma sker också medelst det mänskliga sociala livets tecken och symboler: att tvätta och att smörja, att bryta ett bröd, att dela en bägare, att omfamna och att lägga händerna på någons huvud. Dessa handlingar får uttrycka Guds närvaro och människans tacksamhet.

Liturgin använder således symboler hämtade från människans värld. Andliga sanningar uttrycks och uppfattas med hjälp av materiella tecken och symboler. Kyrkans liturgi förutsätter dessa universella beteenden, använder sig av dem och helgar dem. De upphöjs så till en ny värdighet: de blir tecken för nåden och för den nya skapelsen i Kristus.

Det folk som Gud har kallat samman tar emot dessa tecken och symboler av honom. De är inte längre bara markörer för kosmiska cykliska skeenden eller sociala riter. De har blivit tecken för Förbundet, symboler för Guds väldiga gärningar med sitt folk. Hit hör det Gamla förbundets omskärelse, smörjelsen av kungar och präster, handpåläggningar, offer, och i synnerhet påskhögtiden.

Herren Jesus använde ofta tecken ur skapelsen för att hänvisa till Guds rikes hemligheter. När han botade de sjuka spottade han på marken och gjorde en deg av spotten (Joh 9:6). Han lade fingrarna på öronen, spottade och vidrörde tungan på den dövblinde (Mark 7:33–35). Han spottade på den blindes ögon och lade händerna på honom (Mark 22:22–25). Han gav ny innebörd åt handlingar och tecken i det gamla förbundet, i synnerhet exodus och påskhögtiden: han är själv innebörden i dessa förebilder.³⁸

Ett sakrament är ett möte mellan Guds barn och deras Fader, genom Kristus och i den helige Ande. Mötet uttrycks som en *dialog* i handlingar

och ord. De symboliska handlingarna är också ett sorts språk. Men Guds ord och trons svar måste beledsaga och ge liv åt dessa handlingar, om de ska bli fruktbarande. De liturgiska symbolhandlingarna säger samma sak som Guds ord. De talar om Guds oförskyllda initiativ och Guds folks svar.

Ordets liturgi är därför en omistlig del av den sakramentala gudstjänsten. Man bör göra så mycket som möjligt av dess symboler. Evangelieboken ska markeras genom processioner, rökelse och ljus. Platsen där ordet förkunnas (ambonen) ska ha en framträdande placering. Läsningen ska vara tydlig och noggrann. Predikan ska vara en omsorgsfullt utförd förklaring av ordet. Folkets liturgiska svar uttrycker trons gensvar.³⁹

Den gammaltestamentliga gudstjänstens inspirerade texter används av kyrkan. Sång och musik blir desto mer uttrycksfulla ju intimare de är förknippade med gudstjänsthandlingarna. De heliga bilderna, ikonerna, representerar framför allt Kristus. Sedan Gud blivit synlig i köttet och umgicks med människorna har det blivit möjligt att avbilda Kristus, Guds ikon. »Vi skådar Guds härlighet med avträckt ansikte», säger Paulus (2 Kor 3:18). Det som orden i evangeliet förmedlar genom penna och bläck, det förmedlar den kristna ikonografin med pensel och färger.

Alla liturgiska tecken syftar ytterst till att framhäva Kristus, också bilder av Maria och de övriga helgonen. Dessa är en sky av vittnen. Helgonen är själva ikoner av den frälsta människan som förvandlats till Guds avbild och likhet.

Efter apostolisk tradition, som går tillbaka till själva den dag då Kristus uppstod, firar kyrkan påskmysteriet var åttonde dag, som därför kallas Herrens dag.⁴⁰ Söndagen är dagen framför andra för »sammankomsten» (*episynagogé/collectio* Heb 10:25).

Kyrkobyggnadens symbolik

Det nya förbundets gudstjänst »i ande och sanning» är inte knuten till någon viss plats. Hela jorden är helig och överlämnad åt människan. Men de kristna måste samlas för att bli levande stenar och ett andligt hus (1 Pet 2:5). Det egentliga templet är naturligtvis församlingen, *ekklesia*. Normalt uppför församlingen ett hus för sina sammankomster. Sådana byggnader blir i sin tur symboler för kyrkan/församlingen, platsen där Gud bor hos sitt folk, som i Kristus har försonats och enats. I kyrkobyggnaden, »Guds hus», ska symbolerna vara äkta och beteckna Kristus, som är närvarande och verksam där.

Katekesen framhäver altaret, Herrens bord, där korsoffret blir närvarande under sakramentala tecken; tabernaklet som gör det möjligt att tillbe Kristus, närvarande i Altarets sakrament, också utanför gudstjänstens ram; krisasmörjelsen, symbol för Andens gåva, som därför bör förvaras på säker och hedersam plats; biskopens eller prästens kathedra, som visar vem som förestår gudstjänsten; ambonen som ska utgöra ett naturligt centrum för uppmärksamheten och så framhäva Guds ords värdighet; baptisteriet och dopfunten som påminner om dopet (inklusive vigvattnet som är en ständig doperinran), samt slutligen platsen där man biktar sig, biktstolen eller samtalsrummet, där man bekänner sina synder och tar emot försoningen.

Kyrkobyggnaden har också en eskatologisk symbolik. När man passerar tröskeln betecknar detta övergången från världen, sårad av synden, till det nya livets och försoningens värld, dit alla är kallade. Kyrkobyggnaden är tecken för Faderns hus, dit Guds folk är på väg och där han ska »torka alla tårar» (Upp 21:4). Kyrkobyggnaden är därför ett hem för alla Guds barn.⁴¹

Slutreflexion

Den liturgiska reform som initierades av Andra Vatikankonciliet var resultat av den patristiska renässansen, grundlagd redan på 1700-talet genom studier av fornkyrkan och kraftigt främjad genom Jean-Paul Mignes editioner på 1800-talet av de grekiska och latinska kyrkofäderna (*Patrologia graeca* resp. *latina*) som gjorde fornkyrkans tankevärld allmänt tillgänglig. Genom en jämförelse mellan kyrkans dåtid och nutid upptäckte teologerna att många rikedomar från fornkyrkan hade bleknat och/eller fallit i glömska. Inte minst gällde detta ecklesiologin och liturgin, ett faktum som är så väl betygat att det här inte kräver några ytterligare kommentarer eller hänvisningar.

Ett koncilium kan visserligen fatta beslut och dekretera att de ska genomföras. En helt annan sak är receptionen av ett koncilium bland kyrkfolket, en process som tar sin tid. Kyrkohistorien lär att den katolska kyrkan har varit utomordentligt präglad av sina koncilier. Man behöver bara tänka på fjärde Laterankonciliet bestämmelser om årlig bikt, eller det Tridentinska kyrkomötets reformstatuter, som i fyrahundra år präglade den romersk-katolska spiritualiteten och mentaliteten också på gräsrotsnivå.

Andra Vatikankonciliet har förvisso satt sin prägel på kyrkolivet, men man kan knappast säga att det ännu blivit recipierat till fullo. Frågan, som

här måste lämnas obesvarad, är hur mycket de genomsnittliga gudstjänstdeltagarna har anammat av konciliets tankar och riktlinjer. Upplever sig den vanlige kyrkobesökaren som lem i Kristi kropp, som mottagare av Guds tilltal, som präst i det allmänna prästadömet? Eller mer som en konsument av prästerlig service, mottagare av den kyrkliga personalens tillhanda-hållande av gudstjänstverksamhet och sakrament, i synnerhet i livets brytpunkter, då människan har störst behov av *rites de passage*?

Förnyelsen av tänkandet pågår naturligtvis, som en frukt av liturgi-nygestaltning och av medveten förkunnelse, kanske även genom studiecirk-
lar och annan bildningsverksamhet som ägt rum under de mer än fyrtio år som förflutit sedan den revolutionerande conciliekonstitutionen om den heliga liturgin 1963. Men troligen är det i de nya andliga rörelserna som det nygamla församlingstänkandet och den liturgiska reformen recipieras och traderas bäst.

Utifrån den svenska katolska situationen är dessa frågor förvisso ett värdigt men ännu obeträtt forskningsfält. Den romersk-katolska kyrkan i Sverige består av människor från ett hundratal länder och alla möjliga kulturella bakgrunder. Här finns inte mindre än åtta olika liturgiska riter representerade, alltså inte bara den västerländskt »latinska», som termen lyder. Alla dessa liturgiska koder inbjuder till olika accentsättningar i det kristna livet. En kristen från Irak torde inte få samma associationer under liturgin som en irländare eller en svensk, när vederbörande deltar i en katolsk söndagseukaristi i vårt land.

Mitt eget intryck är att en stor spridning skulle kunna konstateras i mentaliteter, uppfattningar, trosföreställningar och teologier, om man företog en djuplodande religionssociologisk undersökning av de i Sverige praktiserande katolikerna.

De som, trots all så kallad sekularisering, troget samlas till den söndagliga eukaristin på alla större orter i Sverige binds troligen samman av själva handlingen, mer än av olika välartikulerade trosföreställningar och försanthållanden.

Att göra något är ju ett lika viktigt uttryck som att tänka något. Liturgin är praxis, som både förutsätter en tro men också, och kanske än mer, fostrar en tro.

Liturgin är och förblir den stora skolan för Kristi lärjungar.

Summary

The article summarizes the official Roman documents issued after the second Vatican Council (1962–65) and related to the theology of the liturgy and the congregation (Gr. *ekklesia*, *synaxis*; Lat. *congregatio*) of the faithful as the focus of God's self-revelation and Christ's presence among his people.

According to the conciliar constitution *Sacrosanctum Concilium* (1963), the liturgy is an act of Christ, who continues to offer himself to his heavenly Father in the Eucharist and associates with the human priest and, through his ministry, all the faithful in this oblation act. Thus, the earthly liturgy is a participation as well as an anticipation of the celestial liturgy, presided over by Christ, the heavenly Priest. At the same time, the Eucharist constitutes the Church on earth (as a local as well as a universal reality) and makes her visible in the world.

The local congregation is the sign of the Church as a totality, one, holy, apostolic and catholic. The bishop is the personal symbol of continuity with its apostolic origins and the link to the Church universal and the college of bishops in communion with the successor of Peter, the Roman Bishop. This means that the Church is not only, or primarily, an institution but rather a dynamic process, the coming together of the Body of Christ on earth, here and now, in living contact with the whole Body of Christ through the centuries.

The role of the bishop is heavily stressed in the Roman documents, and the ordinary priest celebrating Mass is seen as the local representative of his bishop, acting with his authorisation and on his behalf.

The liturgy is an epiphany. Even in the poorest conditions, Christ makes himself present in the liturgy. Within the liturgical year, he offers every aspect of himself to be »touched» by the faithful, through the inspired word and the Eucharist.

But the mystery which is celebrated in every Eucharist is the Paschal mystery, Christ's salvific death and resurrection, which is a unique historical event, the only one that does not belong to the past: it persists in the Church's coming together to celebrate the Eucharist.

Some leading thoughts concerning liturgy in the *Catechism of the Catholic Church* are presented (liturgy using signs taken from creation, the symbolism of the church building).

The directives of the Council were enacted during the decades to come. The most conspicuous effects of the reform were the introduction of the vernacular in the Sunday mass, the celebration *versus populum*, and the three year cycle of readings (Old Testament-epistle-gospel) as well as a stronger sense of the liturgy as a common act of all the faithful.

Also, the Roman Catholic liturgical reform has somehow affected most reformed Churches with their historical roots in Medieval Catholicism, not the least the Lutheran Church of Sweden, which has recently applied many of the principles of the *Sacrosanctum Concilium*.

Some concluding reflections are made on the need for comprehensive sociological and theological studies of how this spectacular reform has been received by the average churchgoer.

The author is a professor of Latin, University of Lund, and a Roman Catholic priest.

NOTER

1 Här finns ingen möjlighet att ge ens en översikt över den enorma mängden kommentarer och följdskrifter till Andra Vatikankonciliet dokument om liturgin. Jag nöjer mig med att hänvisa till standardverket *L'Église en prière*, I–IV (ed. A.G. Martimort et al.), Paris 1984 (med relevant bibliografi), i synnerhet kapitlet »Structures et lois de la célébration liturgique» i första bandet, där ett systematiskt/historiskt perspektiv anläggs på det som på franska kallas *l'assemblée*, den till gudstjänst församlade menigheten i liturgiteologiskt perspektiv. Verket föreligger även i engelsk översättning: *The church at prayer. An introduction to the liturgy*, I–IV, Collegeville, Minnesota, 1986–1988. För medeltida dokument se Bertil Nilssons uppsats i denna volym.

2 För ytterligare diskussion om definitioner hänvisas till Bertil Nilssons uppsats i denna bok.

3 Med rit avses här liturgisk traditionsgemenskap. Den latinska riten omfattar främst den romerska, den ambrosianska (i Milanostiftet), Braga- (Portugal) och Toledo-riten (Spanien). Dessutom har vissa religiösa ordnar sina egna traditioner. Samtliga dessa traditioner har efter Andra Vatikankonciliet restaurerats efter konciliet anvisningar. Förutom den latinska riten finns bl.a. den bysantinska, alexandrinska (koptiska), den syriska, den armeniska, den maronitiska och den kaldéiska riten inom den katolska gemenskapen i de så kallade unierade kyrkorna.

4 Texten är tillgänglig på svenska i serien *Katolsk dokumentation* som nummer 1–2: *Andra Vatikankonciliet och det kristna livets källor. Uppenbarelsen, liturgin* [innehåller konstitutionerna *Dei Verbum* och *Sacrosanctum Concilium*], tredje upplagan, Uppsala 1987.

5 *Missale Romanum ex decreto sacrosancti Oecumenici Concilii Vaticani II instauratum, auctoritate Pauli pp. VI promulgatum*. Editio typica, Vatikanen 1970. Efter lätt revidering och komplettering utkom den nu gällande upplagan av det latinska missalet (editio typica tertia) år 2002. Den svenska versionen av missalet utgavs av Stockholms katolska stift 1987 och är lättast tillgänglig i den så kallade folkmässboken *Mässbok. Mässans ordning och böner samt läsningarna för sön- och helgdagar*. Stockholm 1989. Denna svenska version av den romerska mässordningen är i skrivande stund (mars 2005) under bearbetning och skall i lätt reviderad och utvidgad form tas i bruk första söndagen i advent 2005, tillsammans med en ny psalmbok.

6 Första upplagan av den nya perikopordningen *Ordo lectionum missae* trädde i kraft första söndagen i advent 1969. Den nu gällande upplagan (editio typica altera) utkom 1981 och återfinnes i katolska stiftets lektionarier.

7 *Codex iuris canonici* (CIC), canon 904. Denna kyrkans lagbok promulgerades 1983. Dess stadganden kallas *cánones*.

8 CIC, can. 906.

9 CIC, can. 905.

10 CIC, can. 515, § 1.

11 Andra Vatikankonciliet, dekretet om biskoparnas uppgift i kyrkan *Christus Dominus*, 30.

12 Den första upplagan av världskatekesen författades på franska och utkom på detta språk 1992. Den officiella latinska texten utgavs först fem år senare: *Catechismus Catholicae Ecclesiae*. Vatikanen 1997. I svensk översättning *Katolska kyrkans katekes* (KKK), andra reviderade upplagan, Vejbystrand 2000.

13 KKK 2179 (med citat ur Johannes Chrysostomos *De incomprehensibili Dei natura seu contra Anomoeos*, 3, 6).

14 KKK 2226.

15 *Sacrosanctum Concilium*, 41.

16 *Lumen gentium*, 26. Slutorden är ett citat av Leo den store, *Sermo* 63,7; *Patrologia latina* 54, 357.

17 *Sacrosanctum Concilium*, 41.

18 CIC, can. 265.

19 CIC, can. 900 och 966.

20 *Ad Smyrnaeos*, 8, 2.

21 *Rituale Romanum. Ordo Initiationis christianae adultorum*, 133–151. *Cærimoniale Episcoporum*, editio typica 1984, 404–430.

22 Jfr CIC, can. 336.

23 *Missale Romanum*, bön efter kommunionen, 27:e söndagen under året. I encyklikan *Ecclesia de eucharistia* (utgiven Skärtorsdagen 2003) utvecklar Johannes Paulus II en *communio*-teologi grundad på eukaristin. Kyrkans *communio* förutsätts som ett faktum innan eukaristin kan firas. Den är sålunda inte ett medel i ekumeniken utan målet för denna. (Härav följer att själva termen inter-kommunion innehåller en motsägelse: antingen finns kommunionen, och då manifesteras den i eukaristin, eller också finns den inte, och då vore gemensam eukaristi en missvisande handling.) Svensk text i *Eukaristin och kyrkan. Encyklikan Ecclesia de eucharistia om eukaristin i dess förhållande till kyrkan*, Vejbystrand 2003.

24 KKK 1128.

25 *Sacrosanctum Concilium*, 102.

26 *Caeremoniale episcoporum* (Vatikanen 1984), n. 231.

27 KKK 1066–1072.

28 Jfr KKK 1084–1085.

29 KKK 1086–1087.

30 KKK 1093–1094.

31 *Ordo lectionum missae*, introduktionen, I, 3, 7–10; på svenska i *Lektionarium för vardagar*, band I, Katolska liturgiska nämnden, Stockholm 1992, sidorna x–xiii.

32 *Ordo lectionum missae*, introduktionen, II, 24–27.

33 CIC, can. 762.

34 CIC, can. 767.

35 KKK 1100–1104.

36 KKK 1108–1109.

37 KKK 1136–1144.

38 KKK 1145–1152.

39 KKK 1153–1155.

40 *Sacrosanctum Concilium*, 106.

41 KKK 1179–1186.